

Osmanlı Devleti'nde Para Vakıfları¹

Money Foundations in Ottoman Empire

Yaşar SEMİZ*

ÖZ

Vakıflar yoksulluğu ortadan kaldırmayı, zenginden fakire gönüllü servet transferini ve dikey sosyal ekonomik hareketliliği arttırmayı hedefleyen ve kâr amacı gütmeyen kurumlardır. Vakıflar İslam dünyasında ve özellikle Osmanlı döneminde, kamusal hizmetleri yerine getiren en önemli kuruluşlardan birisidir. Toplumun temel ihtiyaçları olan sağlık, eğitim, bayındırlık, dini ve kültürel hizmetlerin önemli bir kısmı vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Yine aynı dönemde, fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve ihtiyaç sahiplerinin problemlerine çözümler üretebilmek için paraların vakfedilmesiyle para vakıfları da kurulmuştur. Vakfedilen nakit paranın işletilmesinden elde edilen gelirler, vakfiye şartlarına uygun olarak müteveli tarafından hayır işlerine harcanmıştır. XIX. yüzyılda para vakıflarında artış meydana geldi. İstanbul ve Anadolu'da birçok şehir ve kasabada da para vakıfları kuruldu.

Vakıfların ekonomik sistem içerisinde bir finansman aracı olarak yer almaları para vakıfları sayesinde olmuştur. Para vakıfları, buldukları bölgelerde sosyal, kültürel ve ekonomik hayatın gelişmesinde önemli görevler üstlenmektedirler. Ancak bu vakıfların uyguladıkları finansman politikaları, beraberinde bir takım tartışmaları da getirmektedir. Bununla birlikte bu vakıfların tarihi gelişim süreçlerinin ve uygulama sistemlerinin öğrenilmesi ya da bilinmesi, günümüzde uygulanan alternatif finansal sistemlerin anlaşılmasında önemli katkılar sağlayacaktır.

ANAHTAR KELİMELELER

Osmanlı, Anadolu, Vakıflar, Para Vakıfları, Finansal sistem

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi Yıl:2016 Cilt:19 Sayı:1 ss.89-101 **Makale Gönderim Tarihi:** 17/03/2016 - **Kabul Tarihi:** 30/03/2016

¹ Bu makale 2013 yılında Konya Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş şeklidir.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, ysemiz@selcuk.edu.tr

ABSTRACT

As non-profit institutions, foundations aim at abolishing poverty, performing voluntarily transfer of wealth from rich to poor, and improving the vertical social and economic mobility. In the Islamic world, and in particular, in the Ottoman period foundations turn out to be the most important institutions fulfilling public services. The most important needs of society, such as health, education, public works, religious and cultural services were fulfilled chiefly by private foundations. During the Ottoman period, in order to meet the needs of the poor and the needy and to produce solutions to their problems monetary foundations were established by endowed trust funds. Obtained incomes endowment cash Money operated spent to charity by trustee according to the condition mentioned in the waqf. There had been an increase on the monetary foundations in XIX'th century. Monetary foundations were established in a lot of cities and Towns in Istanbul and Anatolia.

These foundations took part in the economic system as a means of finance thanks to the Money Foundations. The Money Foundations undertake considerable functions in social, cultural, and economic development of the regions and countries. However, the finance policies implemented by the Money Foundation bring some discussions along with. Nevertheless, it will greatly contribute to understanding of the applications of today's alternative financial systems if the historical development stages and applications of the Money Foundations are learned and known.

•

KEYWORDS

Ottoman, Anatolia, Foundations, Monetary Foundations, financial systems

GİRİŞ

Vakıf, Arapça vakf kelimesinden alınmıştır. Bir mülkü ammenin menfaatine ebedi olarak tahsis etmek anlamında kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1983: 577–580). Kelime anlamı durdurma, alıkoyma, ayırma, bağlama, bir malı veya mülkü satılmamak kaydıyla bir hayır işine bağışlama anlamlarına gelir (Develioğlu, 1980: s. 1363 - 65).

Vakıf'ın Şer'î tarifi ihtilafıdır. Ebu Hanife'ye (rha) göre, vakıf: Bir mal veya mülkün aynını vâkıfın, yani vakfedenin mülkiyetinde tutmak, gelirin fakirlere ya da hayır yollarından birine harcamaktır. Bu tarife göre, vakfedilen mal veya mülkü vakfeden kimse bir daha geri alamaz, vakfindan dönemez diye bir lüzum yoktur. Vâkıf dilediği zaman vakfindan dönebilir ve o malı başkasına satabilir. İmameyne göre ise vakıf, malı Allah'ın mülkü olmak ve menfaatinin kullara dönmesi üzere alıkoymaktır. Bu ihtilafın neticesi olarak Ebû Hanife indinde vakıf, tıpkı ariyet gibi caizdir, lâzım değildir. İmameyne göre, vakıf, lâzım ve sabittir, vakfedenin onu iptal etmesi caiz değildir. Fıkıh âlimlerinin büyük çoğunluğu fetvanın imameynin yaklaşımına göre değerlendirilmesini uygun görmüştür.

Son dönem hukukçuları ise, “bir aynın menafini vücuhu hayre tahsis etmekten ibarettir” şeklinde yaptığı açıklamayla, vakfın özünün bir varlığın elde tutulması ve elde tutulan varlığın hayra yöneltildiği olduğunu vurgulamıştır (Berki, 1966: 5; 1965: s. 9 – 13).

Hanefî hukukçularına göre, vakıf konusu olacak şeyin ayn (kaynak, eşyanın hakikati) olması gerekir. Aynın ise akar ve menkul olarak ikiye ayrılır ve menkulün de hayvan, urûz (ticari eşya) ve nakit parayı kapsamına alır (Berki, 1969, s. 1 – 7). İşte bu şart ile Hanefî hukukçular, vakıf, “bir aynın aslımı ebediyen hapsedmek” demek olduğundan, te'bîd şartına en uygun aynın akar olduğunu ve akar vakfının yani genel hukuk prensiplerine uyduğunu belirtmek istemişlerdir. Menkul malların vakfı ise, bu gerekçe karşısında kıyasa uygun değildir; menkul mallar vakfın konusunu teşkil edemezler. Genel kaide budur. Ancak bu genel kaidenin istisnaları da mevcuttur. Biz genel kaidenin istisnası hakkında nas bulunmadığı halde, vakfedilmesi teamül haline gelen menkuller teşkil etmektedir.

Bu görüş, İmam Muhammed 'e aittir. İmam Muhammed, menkul malların vakfı konusunda, genel akideyi (kıyas'ı) örften dolayı terk etmiş ve menkul malların vakfının meşruiyetini, senedi örf ve adet temeline inilirse insanların ihtiyaç ve zarureti olan istihzan deliline dayandırmıştır. Menkul

malların vakfı, insanların teamülü olunca, sahih kabul edilecektir. Bu çeşit istihzan ile şer'î hükmün sabit olduğuna en büyük delil istisna' yani eser sözleşmesidir. O halde bir menkul malın vakfedilmesi hakkında bir belde örf ve adet cereyan etmiş ise, o belde o çeşit menkuller vakfedilebilecektir. İmam Muhammed'in saydığı menkul mallar arasında silah, zırh, kitap, ev, köle, balta ve mutfak eşyası bulunmaktadır.

Vakıf, İslamiyet'ten önce de var olduğu bilinen önemli bir yardımlaşma ve paylaşma kurumudur (Köprülü, 1942, s. 1 – 37). İslamiyet'le birlikte hızla gelişmiştir. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinde de benimsenerek hâkim oldukları bölgelerde daha önce kurmuş olan vakıfları korunduğu gibi onlara sosyal ve iktisadî hayatın hemen her alanında ve hatta diğer birçok canlı için yaygınlaştırılmış onlara yeni boyutlar kazandırılmıştır. Osmanlı Devletinde vakıf kuran ilk sultan Orhan Bey'dir. Orhan Gazi bu medresenin giderlerini karşılamak için birçok emlak vakfettiği (Berki, 1962: 127 – 128).

Osmanlı döneminde vakıf kurumuna önemli bir yenilik daha kazandırılmıştır. Bu yenilik "para vakıflarının" kurulmasıdır. Osmanlıdan önceki dönemlerde bazı fıkıh uleması arasında tartışılmış ancak daha önce hiçbir yerde uygulanmamıştır. Osmanlılardan sonra da başka hiç bir İslam ülkesinde uygulandığına dair bir bilgi yoktur. Bu vakıfların kurulmasının en önemli kazancı esas itibarı ile yüksek gelir sahiplerinin yapabildiği gayrimenkul vakıflarından oluşan alana, küçük tasarrufları ile geniş halk kesimlerinin de katılmasını sağlayarak büyük bir genişleme ve dinamizm getirmesidir. Bu çalışmada Para Vakıflarının nasıl ortaya çıktığı ve işleyişi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

A - Para Vakıflarının Tanımı ve Tarihi

Vakıf kelimesini, mevkuf yani, vakıf akdinin konusunu teşkil eden menkul veya gayr-i menkul malları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu manada, vakıfları iki kısma ayırmak mümkündür. Birincisi; bizzat kendisinden yararlanan (yani aynıyla intifa olunan) vakıflardır. Bunlara hayır kurumları (Müessesât-ı Hayriye) adı verilmektedir. İbadethaneler, medreseler, okullar, imaretler, zaviyeler, kütüphaneler, misafirhaneler, çeşmeler, sebiller ve mezarlıklar bu kapsamdadır (Yediyıldız, 1982: 156).

İkinci kısım vakıflar, doğrudan doğruya değil de gelirinden faydalanılan (intifa olunan) vakıflardır. Hastane ve okul gibi hayır kurumlarının masraflarını karşılamak üzere vâkıflar tarafından bunlar için gelir kaynağı teşkil edecek menkul ve gayr-i menkul mallar tahsis edilir. Bu mallar işletilir ve elde edilen

gelirler hayır kurumlarına veya doğrudan doğruya fakirlere verilir. Aslında bunlara, gelir getiren vakıf işletmeleri ‘yanı müstegillât-ı vakfiye’ denir. Gelir getirenin ille de bağ, bahçe, han gibi akar veya nakit para gibi menkul mal olması önemli değildir. Burada sözü edilen vakıf işletmeleri, vakıfları kendi aynıyle değil fakat kiralama veya diğer yöntemlerle elde edilecek gelirinden fayda temin etmek üzere tesis olunan vakıflardır. Bu durumda örneğin inşa edilen dükkândan kiralama yolu ile edilerek nakit para (istirbâh) okul, hastane gibi kurumların levazımına sarf edilmek üzere vakıf edilmiş demektir. Bu gibi vakıflara akar olsun, menkul olsun gelir getiren vakıf denilir. Konumuzu teşkil eden Para Vakıfları da bu grubuna girmektedir.

Para vakıflarının kabul edilmesi, kurulmaları ve yaygınlaşmaları bir hayli problemlili ve mücadele dolu sürecin ardından mümkün olmuştur. İslam dinin faizi yasaklamış olması, para vakıfları uygulamasında elde edilen kazançların faiz kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği konusu tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Vakıf hukuku ile ilgili teorik tartışmalarda menkul malların vakıf olup olamayacağı konusu ayrıntılı bir şekilde tartışıldığı gibi, ayrı bir kategori oluşturan paranın vakfedilmesi de ihtilaf konusu olmuştur.

Para vakıflarının Osmanlı öncesinde uygulandığına dair bir örnek mevcut değildir. Osmanlı uleması arasında da çok tartışılan bir konudur. Özellikle 16. Yüzyılın ortalarında gündeme gelen bu tartışmalar sırasında dönemin önde gelen ilim adamlarından biri olan ve Rumeli Kazaskerliği görevinde bulunan Çivizade Muhyiddin Mehmet Efendi’nin (öl. 1542) para vakıflarının dinen caiz olmadığını ileri sürmesi üzerine bir süre yasaklanmıştır. Onun etkisi ile hareket eden İmam Birgivi Mehmet Efendi’de (öl. 1573) para vakıflarının şer’-i şerife uymadığını gerekçesi ile şiddetli muhalefet etmektedir (Yediyıldız, 1984: 14; Aslan, 1998: 95-97). Ancak bu tartışmada dönemin güçlü şeyhülislâmları İbn Kemal, sûfi, fakih ve âlim olan halveti şeyhi Sofyalı Balı Baba (öl. 1552) ile Kanuni döneminin ünlü âlimlerinden Ebüssuud Efendi’nin tercihleri belirleyici olmuş ve Hanefî mezhebinin kurucu imamlarından İmam Züfer’in görüşü esas alınarak paranın vakfedilebileceği neticesine ulaşılmış ve konuyla ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Akgündüz, 1996: 219)

Özellikle Ebüssuûd Efendi tarafından formüle edildiği şekliyle para vakıflarının hukuki meşruiyeti konusundaki itirazlar kısmen bertaraf etti. Neticede para vakıfları, vakıf sistemi içinde yerini alarak yaygın bir şekilde uygulanır hale gelmiştir (Özcan, 2003: 28-50; Okur, 2005: 33-58). Ebüssuûd Efendi’nin verdiği fetvanın ardından İlk para vakıfları 15. yy başlarında

kuruldu. 16. yy sonlarına doğru hem Anadolu'da hem de Rumeli'de son derece popüler hale geldi.

Bu vakıfların kurulmasının en önemli kazancı esas itibarı ile yüksek gelir sahiplerinin yapabildiği gayrimenkul vakıflarından oluşan sektöre, küçük tasarrufları ile geniş halk kesimlerinin de katılmasını sağlayarak büyük bir genişleme ve dinamizm getirmesidir. Bu küçük tasarrufların sahipleri mevcut bir vakfa ilave yapabilecekleri gibi, aralarında birleşerek yeni vakıflar oluşturmaları da mümkün hale geldiği için vakıf sektörü önemli bir genişleme potansiyeli kazandı. Bu yolla esnaf loncaları, yeniçeri odaları, mahalleler, köyler vb. birimler yaygın şekilde para vakıfları kurup, aralarındaki dayanışmayı güçlendirerek refah ve riskleri paylaşma imkânı buldular. Özellikle mahalle ve köylerde avarız vergilerini ödemeye yardımcı olmak üzere kurulan para vakıfları çok yaygın ve etkili oldu. Avarız vergisi, devletin savaş gibi fevkalade masraflarını karşılamakta başvurduğu önemli bir vergi idi ve halk için ödenmesi hiç de kolay değildi (Genç, 2014: 17).

Para vakıflarına ilişkin ulaşılan ilk uygulama; Edirneli Hacı Yağcı Muslihuddin'in bazı dükkânları ile birlikte vakfettiği 10.000 akçesidir. 1442'de Osmanlı Valisi Balaban Paşa 30.000 akçesini bağışlamıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde para vakıflarında bir artış gözlenmiştir. Fatih döneminde en çok dikkat çeken para vakıflarından biri İstanbul'a et temin eden kasapların zararlarının sübvansiyonu için bir fon şeklinde oluşturulan vakıftır.

Para vakıflarının aracılığı ile gayrimenkul varlıkların yanında menkul değerlerin de vakfedilmesi mümkün hale geldi. Bu yolla nispeten küçük sayılabilecek birikimler de vakıf sistemine dâhil edilebildi ve vakıf sistemine dâhil olan fonlarda önemli artışlar oldu. Öte yandan, vakfedilen paraların çeşitli şekillerde işletilmesiyle de kredi piyasasına arz edilen nakit miktarı da arttı. Yasadışı tefeciliğe karşı yasal bir alternatif oluştu ve muamele oranlarına getirilen düzenlemelerle de kredi piyasalarında istikrarlı bir işleyişin gerçekleştirilmesine katkı sağladı (Akdağ, 1979: 256). 16. Yüzyılın başlarından itibaren söz konusu olan bu gibi gelişmeler konu ile ilgili tartışmaları azaltırken para vakıflarının yaygınlaşmasında da önemli rol oynadı.

Osmanlı döneminde başarılı hizmetler veren Para vakıfları diğer vakıflar ve kurumlarla birlikte zaman içerisinde çeşitli müdahalelere maruz kaldı. Birtakım suiistimallere konu edildi. Ekonomik krizlerden etkilendi. Ancak yine de Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar varlıklarını ve faaliyetlerini sürdürmeyi başardı. Devlet idaresindeki merkezileşme eğilimine paralel olarak Evkaf

Nezareti'nin kuruluşundan sonra vakıflar peyderpey nezaretin idare ve denetimine geçerek merkezi bir yönetim tarafından işletilir hale getirildi. Evkaf Nezareti'nin hazinesinde toplanan vakıflara ait paraların zaman zaman devlet hazinesinin açıklarını kapatmak için müracaat edilen bir fona dönüşmesi vakıf sisteminin işleyişinde ciddi sıkıntıların ortaya çıkmasına yol açtı.

II. Meşrutiyet döneminde nezaret bünyesinde para vakıflarının doğrudan yönetimi için Terekat ve Nukûd-ı Mevkûfe Kalemî gibi birimler oluşturulmuştur. Nukûd-ı Mevkûfe Sandıklarında 1908 yılında 90.000 Osmanlı lirası bulunduğu, bu paranın işletilmesi için 11.000'den fazla muamele-i şer'iyeye (şer'i işlem - İslamiyet'e uygunluk işlemi) yapıldığı kaydedilmektedir (Öztürk, 1995: 138 v.d.). II. Meşrutiyet döneminde vakıf arazilerin satışından elde edilecek sermaye ile bir 'Evkaf Bankası' kurulması kararlaştırıldı. 1913'te kurulan bankanın hisse senetlerinin ise para vakıfları aracılığı ile satın alınması düşünülmüştü. Ancak 1914'te 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu teşebbüs yarım kaldı ve banka faaliyete geçemedi (Öztürk, 1995: 141-142). Para vakıfları Cumhuriyet döneminde de varlıklarını ve faaliyetlerini önceleri Şer'iyeye ve Evkaf Vekâlet'inin daha sonra da Evkaf Umum Müdürlüğü'nün yönetiminde sürdürmüştür. Nihayet, 1954 yılında kurulan Türkiye Vakıflar Bankası'nın kuruluş sermayesinin önemli bir kısmını bu vakıfları oluşturmuştur.

B - Para Vakıflarının Amaçları

Kuruldukları ilk dönemlerde para vakıflarının genel olarak amacı insanların çeşitli ihtiyaçlarının (avarız türü vergilerinin ödenmesi, dini ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması, vakfa ait bina ve kuruluşların düzenli bir şekilde işletilebilmesi, çalıştırılan elemanların ücretlerinin ödenebilmesi gibi) karşılanmaktı. 18. yüzyıla gelindiğinde ise para vakıflarının en fazla kaynak ayırdıkları alanın vakfın esas kuruluş amacı olarak ifade edilmekle birlikte çok geniş ve değişik amaçlarla da kuruldukları ve değişik alanlara da kaynak aktardıkları görülmektedir (Çiftçi, 2004: 52). Buradan hareketle para vakıflarının kuruluş amaçlarını birkaç başlık altında toplayabilmek mümkündür.

1 - Hirfet (meslek – Sanat) gruplarının kredi ihtiyaçlarının giderilmesi: Para vakıfları vasıtasıyla kredi işlemleri bir anlamda kurumsallaşmış, kredi arzının artması ve kişilerin kredi ihtiyaçlarının karşılanması için kurumsal bir altyapı oluşturulmuştur. Para vakıfları bu fonksiyonları ile piyasada yüksek faiz oranları ile yapılan ribâhorluk (tefecilik) önlenmesinde etkili olmuştur (Akdağ, 1979: 256). Kredi maliyetlerinin belirlenmesinde ve bu alanda piyasa istikrarının sağlanmasında önemli bir fonksiyon icra etmeye başlamıştır.

Nitekim tefeciler tarafından uygulanan % 40, % 50 gibi yüksek faiz oranlarına karşılık para vakıflarının yaptığı işlemlerde muamele oranları % 10 ile % 20 arasında değişmektedir.

2 - Sosyal işlerin yerine getirilmesi: Bayındırlık ve temizlik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, avarız türü vergilerin ödenmesi, hayır işlerinin karşılanması amacıyla kurulmuşlardır. Para vakıfları Osmanlı toplumunun sosyal ve iktisadî hayatındaki gelişmelere paralel olarak zaman içerisinde farklı uygulama alanları bulmuş, buna bağlı olarak fonksiyonlarında da bir artış meydana gelmiştir. Gayrimenkul vakıflarına göre daha esnek ve değişken bir yapı arz eden para vakıfları başlangıçtaki faaliyet ve hizmet alanlarına yenilerini ekleyerek Osmanlı cemiyetinde önemli birer dayanışma ve sosyal güvenlik müessesesi olma özelliği kazanmıştır.

3 - Para vakıflarının özellikle aynı yaşam ve faaliyet alanına sahip olan ve benzer risklere maruz kalan grupların fertleri ve kurumları arasında bir dayanışma ve sosyal güvenlik müessesesi olarak geliştirildiği görülmektedir. Özellikle yeniçerilerin orta sandıkları, esnaf birliklerinin kendi arasında oluşturduğu esnaf sandıkları ile mahalle ve köylerde kurulan avarız vakıfları cemiyetin belli kesimlerinin kendi aralarındaki ortak faaliyetlerinin yürütülmesi. Ortak ihtiyaçların karşılanması, dayanışmanın artmasında ve mali sıkıntıya düşen mensuplara ya da ailelerine yardım edilmesi gibi hizmetler görmüşlerdir. Bu açıdan para vakıflarının, sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası gibi fonksiyonlar icra ettikleri söylenebilir.

4 - Hayır yapmak isteyen ancak yeterli malî gücü olmayan, ya da malî gücü yeterli olmakla birlikte vakıf olmaya elverişli gayrimenkul bulamayan kişilerin de hayır yapmalarına imkân tanınmasıdır. Bu şekilde vakıf sisteminin daha da genişlediğini söyleyebilir. Öte yandan para vakfı olmamakla beraber benzer prensiplerle işletilen eytam sandıkları da toplumun zayıf ve korunmaya muhtaç bir kesimini oluşturan yetimler için bir güvenlik şemsiyesi oluşturmuştur. Buna ilaveten çiftçilerin kredi ihtiyacını karşılamak için para vakıfları örnek alınarak oluşturulan memleket sandıkları da çiftçiler için benzer bir fonksiyon icra etmiştir (Özcan, 2003: 79-87).

5 – Eğitim ve dini kurumlarının ihtiyaçlarının giderilmesi.

C - Nakit Para Vakıflarının Hukukî Mahiyeti

Çoğu Fıkıh kitaplarında küçük bir fikhî mesele olarak ele alınan nakit para vakfı konusu Osmanlı döneminde önem kazanmıştır. Nakit para vakalarına

izin verilmesi konusunda Osmanlı hukukçuları ve şeyhülislamı Vakıf paraların işletilmesi yollarından biri olan “muâmele-i şer’iyye” usulünün İslam’ın yasak ettiği “faiz” konusuyla yakından ilgili olması sebebiyle uzun süre tartışıldı(Akgündüz, s 216). Fıkıh kitaplarında ve Ulemanın büyük ekseriyeti kendisini tüketmeyince menfaati hâsıl olmayan altın, gümüş, yiyecek ve içecek maddelerin vakfı caiz görülmemiştir. Burada altın gümüşten kasıt dinardır. Ziyet eşyası değildir. Kitaplarda “Dirhemleri, ölçülen şeyleri vakfetmek caiz olmaz” gibi kaideler bulunmaktadır (Fetevâ-i Hindiyeye, 2004: 515). Bunun yanında “bir kimsenin nakit veya mekilât (buğday, arpa gibi kile ile ölçülen şeyler) gibi bir malını bilâhare mislini almak üzere bir şahsa vermesine karz veya ikraz (ödünç verme – borç verme) denir”. “Bir ödünç mukabilinde alınan nemâya “rıbh” (faiz) denilir. Faizsiz olarak verilen borca da “karz-ı hasen” denilmektedir (Fetava -yı Hidiyye, 2004: 515).

Taşınır malların vakfedilmesine cevaz veren âlimlerden birisi İmam Muhammed b. Hasan Al Şeybani’dir (Çağatay, 1971: 4). Hz. Ebu Hanefi’nin öğrencileri olan İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e göre, menkul malların vakfı ancak kayıtsız şartsız gayr-i menkule tabi olmak şartıyla caizdir. Osmanlı uygulamalarında nakit para vakfedenlerin çoğunluğu, paralarını bir akara tabi olarak vakfederler ve vakıfnameyi birlikte düzenlerlerdi (Akgündüz, 1996: 218). İmam Ebû Yusuf’un vakıf konusunda çok esnek davranmasının sebebi, onun sadece bir hukukçu değil, aynı zamanda ilk defa kadiü’l-kudât (Kadıların Kadısı – Büyük Kadı) unvanı ile resmi kadı olmasından kaynaklanmaktadır. İmam Ebû Yusuf u bu görevi yaparken sosyal gerçekleri görme ve sezme imkânını bulmuş ve kanun yaparken hem hükümet politikası ile devrin iktisadi ve sosyal şartlarını, hem de dini prensipleri göz önüne almıştır (Yediyıldız, 1982: 156).

İmam Ebû Hanife’nin tedrisinde en uzun zaman geçiren ve kıyası en iyi bilen diye taltif ettiği İmam-ı Züfer’in nakit paraların vakfının kayıtsız şartsız caiz olduğuna dair fetvası öğrencisi Muhammed b. Abdullah el-Ensâri tarafından nakledilmektedir. Hatta bu fetvada vakfedilen paraların nasıl işletileceğine dair kurallar da belirtmektedir (Akgündüz, 1996: 218). Muteber hukuk kitaplarının hepsi teamül haline gelen menkul vakfının caiz olduğunu İmam Muhammed’den nakletmektedirler. İmam Muhammed bunu ifade ederken “insanların örf ve âdet haline getirdiği şey” demektedir (Aslan, 1998: 98). Şey” tabiri belli menkullere münhasır değildir. Sonradan Hanefî hukukçular hayvan ve elbise vakfını, İmam Muhammed zikretmemesine rağmen “şey” tabirinin içine sokmuşlar ve caiz görmüşlerdir. Nakit para

konusunda ise, teamül olursa caiz olur demişlerdir. Nakit paranın da menkul kelimesinin içine girdiğinden şüphe yoktur. Ancak vakfı teamül edilen menkuller, “intifa ile aynı bâkî kalan” menkullerdir denirse, nakit para da “mislinin bekası aynın bekası hükmündedir” şeklindeki meşhur kaide işletilecektir (Akgündüz, 1996: 219).

D - Para Vakıflarının İşleyişi ve Verilen Hizmetler

İşleyiş açısından para vakıflarının gayrimenkul vakıflarından bir farkı yoktur. Diğer vakıflar gibi vakfın şartlarının yazılı olduğu bir belge yani “vakfiye” doğrultusunda işletilmiştir. Vakfiye ’de öncelikle vakfın kuruluş amacı, vakfedilen mal varlığı, gelirler beyan edilmiş ve daha sonra vakfın vereceği hizmetler sayılmıştır. Vakfın kimler tarafından yönetileceği, müteveli belirlenmiş ve vakfın kuruluşuna şahit olan kimselerin isimleri listelenmiştir (Değer ve Erdoğan, 2009: 90). Şer’i makamların tasdiki vakfın kurulması için yeterli sayılmış ve vakıf, başka herhangi bir işlem yapılmaksızın, idari ve ekonomik açıdan bağımsız bir kurum olarak kuruluş amaçlarına uygun olarak hizmetlerine başlamıştır (Ataseven, 1999: 223).

Kuruluşu gerçekleştirilen bir para vakfının sermayesi müteveli heyeti tarafından işletilir. Elde edilen gelir vakfın kuruluş amacına yönelik olarak vakfiyede öngörülen hizmetlerin gerçekleştirilmesi için harcanırdı. Vakfın yazışmaları ve muhasebesi için kâtip, tahsilât işlemleri için de ‘‘cabi’’ adı verilen tahsildarlar istihdam edilirdi. Yapılan işlemlerin denetimi ise ‘‘nâzır’’ tarafından gerçekleştirilirdi. Bunun dışında, vakfiyenin tescilinden itibaren vakıfla ilgili yapılan işlemler ve muhasebe kayıtları periyodik olarak kadılar tarafından denetlenir, usulsüzlük veya suiistimal tespit edildiğinde ilgilisi hakkında adli ve idari cezalar verilir, gerektiğinde vakfın uğradığı zararların tazmin edilmesi sağlanırdı.

Para vakıflarının işleyişinde temel prensip, vakfedilen paranın aslına dokunulmadan (anapara muhafaza edilerek) işletilmesi ve elde edilen gelirin vakıf amaçları doğrultusunda harcanmasıdır. Para vakıfları, bir taraftan ait oldukları bölgedeki sosyal hizmetleri sağlarken, diğer taraftan halka kredi sağlama görevini yerine getirmiştir. Bu doğrultuda, bünyelerinde fonları olan bu vakıflar ihtiyaç sahiplerine kredi vererek, piyasalardaki para darlığını ortadan kaldırmış ve tefecilerin ortaya çıkmasına engel olmayı başarmışlardır. Vakıf sistemi para vakıflarının bağımsız şekilde faaliyetlerini sürdürmesini öngörür. Ancak, bu bağımsızlık denetimsizlik olarak kabul edilmemelidir. Vakfi

yönetme yetkine sahip mütevellinin, vakfiye şartlarına uygun olarak vakfi yönetip yönetmediği kadı ve nazırlar tarafından denetlenmiştir.

SONUÇ

Osmanlılarda vakıf kültürü büyük önem taşımaktadır. Ancak Para vakıflarının ilk ortaya çıkışı ciddi fıkıh tartışmalarının sonunda oldu. Başlangıçta büyük şehirlerde ve devletin Batı bölgelerinde kurulmaya başlanan nakit para vakıfları kısa sürede ülkenin en ücra yerlerine kadar yayıldı. Yerinden yönetim kurumları olan para vakıfları vakfiyelerinde yazan görevlerini sürdürebildiği 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan dönemde eğitim, dini, sağlık, bayındırlık, küçük esnaf ve sanatkârların desteklenmesi, ihtiyaç sahiplerine kredi verilmesi gibi pek çok alanda topluma büyük yarar sağladı. Faizin yasak ve çok yüksek olduğu bir iktisadî ortamda kredi arzını artırarak ekonomiye adeta nefes alma imkânı verdi. Hukuken faiz sayılamayacak bir kategoride, piyasadaki şartlara göre %10-15 arasında bir maliyetle kredi veren sektör olarak büyük gelişme gösterdi. Bu sayede üretim sektörlerindeki küçük ölçekli birimler, ihtiyaç duyduğu kredilere kolayca ve ucuza erişebilme imkânı buldu. Para vakıflarının önemli bir katkısı da, vergi iltizam sistemini kredilendirmekte olan sarraflara, ihtiyaç duydukları mevduatı sağlayarak, devlet maliyesinin aksamadan faaliyetini sürdürmesine yardım etmesi oldu.

Zamanla önemli miktarda nakit sermaye birikimlerinin olmasından dolayı para vakıfları önce Tanzimat döneminde Evkaf Nezaretine bağlandı. Bu dönemde vakfın paraları bir ara devlet borçlarının ödenmesi için de kullanıldı. II. Meşrutiyet döneminde Evkaf Nezaretinin denetimine alındı. Cumhuriyet döneminde ise Vakıflar Bankası'na devredildi. Bu itibarla para vakıfları aynı zamanda bankacılık tarihi açısından önemli bir kurumdur.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Mustafa (1979), *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. 2, Tekin Yayınları, İstanbul.
- Akgündüz, Ahmet (1996), *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Aslan, Nasi (1998), "Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler", *Dinî Araştırmalar*, C. I, Ankara.
- Ataseven, Asaf (1999), "Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar", *Aksiyon Dergisi*, S. 223.
- Berki, A. Himmet (1962), "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *Vakıflar Dergisi*, S. 5, Ankara.
- Berki, A. Himmet (1965), "Vakıfların Hukuki ve Tarihi Bakımdan Kıymeti", *Vakıflar Dergisi*, S. 5, Ankara.
- Berki, A. Himmet (1966), *Istılah ve Tabirler*, Doğu Matbaası, Ankara.
- Berki, Şakır (1969), "Vakfın Mahiyeti", *Vakıflar Dergisi*, S. 8, Ankara.
- Çağatay, Neşet (1971 – Tıpkı Bs. 2006), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, CIX, Ankara.
- Çiftçi, Cafer (2004), *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Gaye Kitabevi, Bursa.
- Değer, Alper ve Canan Erdoğan (2009), "16 ve 18. Yy. arasında Bursa'da Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* C. 28, Bursa.
- Develioğlu, Ferit (1980), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara.
- Fetevâ -i Hindiyye Ansiklopedik İslam Fıkhı (2004), C. IV, (Terc.: Mustafa Efe), (Yay. Haz.: İsmail Karakaya), Huzur Yayınları, Ankara.
- Genç, Mehmet (2014), "Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi* S. 4.
- İbn-i Abidin, *İslam Âlimleri Ansiklopedisi* C. IX.
- Okur, Kâşif Hamdi (2005), "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebüssuûd Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı

Değerlendirmeler’’, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IV, S. 7-8, Ankara.

Özcan, Tahsin (2003), *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Öztürk, Nazif (1995), *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Pakalın, Mehmet Zeki (1983), *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, MEB yay, Devlet Kitapları, İstanbul.

Yediyıldız, Bahaeddin (1982), ‘‘Vakıf’’, *İslam Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul.

Yediyıldız, Bahaeddin (1984), ‘‘XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu’’, *Vakıflar Dergisi*, S. 18.